

Rumeli

RUMELİ İSLÂM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية | Rumeli Journal of Islamic Studies

ISSN: 2564-7903 •Yıl/Year: 4 • Sonbahar / Autumn: 2021 •Sayı / Issue: 8

RUMELİ

İslâm Araştırmaları Dergisi

مجلة للبحوث الإسلامية

Journal of Islamic Studies

Yıl | Year: 4 – Sayı | Issue: 8 – 2021 Ekim | 2021 October

**SIRRI GİRİDİ'NİN RÜ'YETÜLLAH RİSÂLESİ İLE CÜRCÂNÎ'NİN ŞERHU'L-
MEVÂKİF'INDAKİ RÜ'YETÜLLAH BAHİSLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI**

A Comparison Of Sirri Girîdî's Ru'yat Allâh Treatise And Ru'yat Allâh Chapters In Al-
Jurjânî 'S Sharh-Al-Mawâqif

Recai ÇETRES

Dr. Öğretim Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim
Dalı
Kocaeli, Türkiye
Dr., Kocaeli University, Faculty of Theology, Basic Islamic Studies
Kocaeli, Turkey
cetres@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3725-6280

DOI: 10.53336/rumeli.949548

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Arařtırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 08 Haziran 2021 / 08 June 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 10 Eylül 2021 / 10 September 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 28 Ekim 2021 / 28 October 2021

Yayın Sezonu / Publishing Date Season: Ekim / October

Atıf / Citation: Çetres, Recai. "Sırrı Girîdî'nin Rü'yetullah Risâlesi İle Cürcânî'nin Şerhu'l-
Mevâkîf'ındaki Rü'yetullah Bahislerinin Karşılaştırılması". Rumeli İslâm Araştırmaları
Dergisi 8 (Ekim 2021): 60-74.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <https://rumeli.trakya.edu.tr/> | <https://dergipark.org.tr/rumeli>

mail to: rumelislam@trakya.edu.tr

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Tekirdag
Namık Kemal University, Faculty of Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.
Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

SIRRI GİRİDİ'NİN RÛ'YETÜLLAH RİSÂLESİ İLE CÛRCÂNÎ'NİN ŞERHU'L-MEVÂKİF'INDAKİ RÛ'YETÜLLAH BAHİSLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Öz

Bu çalışmada Osmanlı Dönemi âlimlerinden Sırrı Girîdî'nin *Rüyetullah Risâlesi* ve felsefî kelâmın önemli temsilcilerinden Cürçânî'nin *Şerhu'l-Mevâkıf* adlı eserindeki rû'yetullah'a dair görüşlerinin eserlerinden hareketle mukayese edilmesi hedeflenmiştir. Rû'yetullah meselesini, tarihi süreç içerisinde Sümeniyye ile tartışmalar gerçekleştiren Cehm b. Safvan'ın itikâdî bir mesele olarak gündeme getirdiğini söylemek mümkündür. Sırrı Girîdî'nin konuya hasrettiği *Rû'yetullah Risâlesi* ile Cürçânî'nin *Şerhu'l-Mevâkıf* adlı eserlerinin mukayeseli bir tahlili çalışmanın ana eksenini oluşturmaktadır. Müellif bu risâlesini öncelikle *Risâle*'nin girişinde belirttiği gibi tercüme etmiş olduğu *Şerhu'l-Akâid'e*, *Şerhu'l-Mevâkıf*'tan naklen derc etmiş olduğu Beşinci Mersâd'ın Maksad-ı Evvel'ini bazı din kardeşlerinin isteği üzerine eklemeler yaparak veciz bir şekilde yeniden müstakil bir risâle olarak yazdığını ifade etmiştir. Çalışmada Sırrı Girîdî'nin dönemine kadar yazılan rû'yetullah'a dair eserler içerisinde özellikle Cürçânî'nin *Şerhu'l-Mevâkıf* adlı eserindeki rû'yetullah'a dair görüşleri ve yorumları incelenmiştir. Bu suretle söz konusu görüşler ile Girîdî'nin *Rüyetullah Risâlesi*'ndeki yorumlar karşılaştırılıp, Cürçânî'den farklı olarak yapmış olduğu tercih ve rû'yetullah'a dair getirdiği farklı delilleri tespit etmenin yanı sıra Girîdî'nin bu risâlesinin tamamen telif bir risâle olup olmadığına dair tartışmalara katkı sağlamak çalışmanın amaçları arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Rû'yetullah, Sırrı Girîdî, Seyyid Şerif Cürçânî, *Rüyetullah Risalesi*, *Şerhu'l-Mevâkıf*.

A Comparison of Sirri Girîdî's Ru'yat Allâh Treatise and Ru'yat Allâh Chapters in Al-Jurjânî's Sharh-Al-Mawâqif

Abstract

In this study, it is aimed to compare the views of Sirri Girîdî who is a scholar of the Ottoman Era, and the views of al-Jurjânî, one of the most important representatives of philosophical theology, about "Ru'yat Allâh" (sight of God) in Sharh-al-Mawâqif, with reference to their works. For the first time in the historical process, the issue of Ru'yat Allâh was brought to the agenda by Jahm b. Safwân. We see that it was handled by Safwân as a creed issue. The comparative analysis of Ru'yat Allâh Epistle, which Sırrı Girîdî devoted to the subject and al-Jurjânî's Sharh-al-Mawâqif constitute the main axis of the study. The author stated in the beginning of the Treatise (risalah) that he wrote the al-Maqsad al-Awwal of the Fifth Marsâd -which he translated from Sharh-al-Mawâqif - as an independent treatise upon the request of his brothers in religion. The aim of the study is to examine the views and comments on Ru'yat Allâh in al-Jurjânî's Sharh-al-Mawâqif which is among the works written on Ru'yat Allâh until Sırrı Girîdî's period, by comparing them with Girîdî's Ru'yat Allâh Treatise, and to identify the interpretations he made differently from al-Jurjânî and different evidences he brought about the issue. Thus it is the purpose of the study to contribute the debates about whether Girîdî wrote a completely copyrighted treatise or not.

Keywords: Kalâm, Ru'yat Allâh, Sırrı Girîdî, Sırrı Pasha of Girit, Sayyid Sharif al-Jurjânî, Ru'yat Allâh Treatise, Sharh-al-Mawâqif.

Giriş

Rû'yetullah meselesi ayet ve hadislerde farklı ifadelerle ortak mefhum olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla rû'yetullah meselesinin ilk dönemden itibaren Müslümanların

dikkatini çekerek gündem oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu konuyla alakalı rü'yetullahın varlığına mefhum olarak işaret eden ayetleri şu şekilde sıralamak mümkündür; “Güzel iş yapanlara (karşılık olarak) daha güzeli ve bir de fazlası vardır.”¹ “Yüzler vardır ki, o gün ışıl ışıl parıldayacaktır. Rablerine bakacaklardır (O’nu göreceklerdir).² “Gözler O’nu göremez; hâlbuki O, gözleri görür.”³ “Musa tayin ettiğimiz vakitte (Tûr’a) gelip de Rabbi onunla konuşunca “Rabbim bana (kendini) göster; seni göreyim!” dedi. (Rabbi) “sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse sen de beni göreceksin!” buyurdu.”⁴ Bu ayetlerde müfessirlerin yorumlarına baktığımız zaman rü'yetullah ile ilgili olduğunu söyleyebiliriz.

Hadislere gelince; Cerîr b. Abdullah’dan,⁵ Ebû Hüreyre ve Ebû Said el-Hudrî’den rivayet edilen; “Ey! Allah’ın resûlü Kıyamet günü Rabbimizi görecek miyiz? Diye soranlara “Ayı gökyüzünde nasıl görüyorsanız Rabbinizi de o şekilde göreceksiniz”⁶ anlamındaki hadisler rü'yetullahın gerçekleşeceğine dair delil olarak kullanılan haberlerdir.

Rü'yetullah meselesinin sahabe döneminde de tartışıldığı anlaşılmaktadır. Hicri ikinci yüzyılda da Cehmiyye⁷ tarafından gündeme getirilmiş, Ebû Hanîfe (ö.150/767) tarafından yazılan *el-Fıkhu'l-Ekber* adlı eserde “Allah Teâla ahirette görülecektir ve müminler Allah’ı bir şeye benzetmeksizin ve nitelik olmadan, Yaratanı ile kendisi arasında bir mesafe olmaksızın cennette O’nu dünya gözüyle göreceklerdir.”⁸ şeklinde ifade edilmiştir. Müttekaddimûn ve müteahhirûn dönemlerinde tartışılan bu konu, son yıllarda da zaman zaman gündeme gelmiştir.⁹

Rü'yetullah konusunun tartışılan bir yönü ise mutlak görmenin yanında dünyada görülüp görülmemesi ve rüyada görülebilirlik meselesidir. Bununla beraber rü'yetullah meselesi merkezde Mu'tezile, Eş'arî ve Mâtürîdîler olmak üzere birçok itikadi mezhep arasında da tartışılmış olup aklî ve naklî delillerden yola çıkılarak rü'yetullahın gerçekleşip gerçekleşmeyeceği delillendirilmeye çalışılmıştır.

Naklî deliller ve aklî delillerden yola çıkarak olumlu bir kanaat beyan eden Ehl-i Sünnet inancına göre ahirette Allah’ın görülmesi mümkündür. Allah ahirette herhangi bir keyfiyet olmaksızın görülecektir. O’nun görülmesi bilinmesi gibi olacaktır. Çünkü görme bilmenin bir türüdür. Müminler cennette Allah’ı dünya ve ahirette kalpleriyle bildikleri gibi O’nu keyfiyet, sınırlama ve herhangi bir mekân tayini olmaksızın gözleriyle göreceklerdir.¹⁰

Rü'yetullahla alakalı naklî delilleri göz önünde bulunduran Ehl-i Sünnet âlimleri bu konuya Hz. Mûsâ ile ilgili Kur’ân-ı Kerîm’de anlatılan kıssayı delil olarak gösterirler. “Mûsâ, belirlediğimiz yere (Tûr’a) gelip Rabbi de ona konuşunca, ‘Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım.’ dedi. Allah da, ‘Beni (dünyada) katiyen göremezsin. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin.’ dedi. Rabbi, dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca, ‘Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah’ım! Sana

¹ *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, haz. Hayrettin Karaman-Ali Özek- İbrahim Kâfi Dönmez-Mustafa Çağrıçı-Sadrettin Gümüş-Ali Turgut (Ankara: TDV Yayınları, 2015), Yunus 10/26.

² el-Kiyâme 75/22-23.

³ el-En’am 6/103.

⁴ el-A’raf 7/143.

⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, nşr. Mustafa Dib el-Buğâ (Beirut: Dâru İbn Kesîr, 1993), “Mevâkîtu’s-Salât”, 15 (No. 529).

⁶ Ebu’l-Huseyn Müslim b. El-Haccâc Müslim, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (İstanbul: Mektebetü’l-İslâmiyye, t.y.), “İman”, 299, 302.

⁷ Cehm b. Safvân’ın (ö. 128/745-46) itikadî görüşlerinden oluşan mezhebe ve bu mezhebin görüşlerini benimseyenlere verilen isim.

⁸ Nu’mân b. Sâbit Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-ekber*, trc. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Şâmiş Yayınevi, 2016) 4.

⁹ Geniş bilgi için bkz. Hasan Cansız, *Rü'yetullah Meselesi Çerçevesinde Kelâm Bilim ilişkisi*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019).

¹⁰ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-ekber*, 4; Ebû'l- Yüsr el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, trc. Şerafettin Gölcük (İstanbul: Kitap Dünyası, 1998), 110.

tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim.' dedi."¹¹ Ehl-i Sünnet kelâmcıları Hz. Musâ'nın bu şekilde bir istekte bulunmasını Allah'ın görülebileceğine dair yorumlamışlardır. Çünkü bir peygamber mümkün olmayan bir şeyi istemekten uzaktır. "O gün birtakım yüzler aydındır."¹² "Rablerine bakarlar."¹³ şeklindeki ayetleri de yine Allah'ın kulları tarafından görüleceğine dair yorumlamalara kaynaklık teşkil etmiştir.

Rü'yetullah'ın gerçekleşmeyeceğini iddia edenlere göre ise Kıyâme Sûresi'nin 23. ayetinde geçen nâzira (نَازِرَةٌ) kelimesinin إلى ile sıla oluşturmadığını, bilâkis buradaki ilâ'nın âla kelimesinin müfredi olup nimet anlamına geldiği için burada görme manası kastedilmemiştir. Ancak Eş'arî'ye göre nâzira (نَازِرَةٌ) kelimesi vecih (وجه) ile birlikte kullanıldığında bizzat iki gözle yüze bakmak anlamına geldiği gibi beklemek manası ise nimet yurdu olan cennet için uygun değildir.¹⁴ Sırrı Girîdî de (1844-1895)¹⁵ Seyyid Şerîf Cürçânî'den (ö. 816/1413) şu cümleyi naklederek "nimete bakıp da elde etmemenin bir müjde olmayıp aksine üzüntü olduğunu, oysa ayette bir müjde vardır ve o müjde de Cemâlullah'tır diyerek eğer görme olmasaydı müjdeden de bahsedilmezdi şeklinde itiraz etmiştir. Bu ayette geçen nâzira (نَازِرَةٌ) kelimesinin intizâr manasına olmayıp ve bunun rü'yet üzerine hamledilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁶ Dolayısıyla âhiret hayatında müminlerin Allah Teâla'yı görecekleri anlamına gelmesini ifade etmiştir.¹⁷ Hadis-i şerifte ise; Hz. Peygamber "Muhakkak ki, siz on dördündeki ayı gördüğünüz gibi, Rabbinizi göreceksiniz, O'nu görmekte haksızlığa uğramayacak, izdihama düşmeyeceksiniz."¹⁸ buyurarak Allah'ı görmenin gerçekleşeceğini bildirmiştir. Bunun yanında Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944) *Kitabü't-Tevhîd* adlı eserinde rü'yetullah meselesine öncelikli olarak naklî daha sonra aklî delillerle açıklık getirmiştir.¹⁹ Aynı şekilde Mâtürîdî bir âlim olan Ebû'l-Muîn en-Nesefî de (ö.508/1115) *Tebşiratü'l-Edille* adlı eserinde rü'yetullah'a uzunca bir yer ayırarak öncelikle naklî delilleri vermeyi uygun bulup muhaliflerinin görüşlerini ve özellikle Mu'tezile'yi ele alarak daha sonra aklî delilleri verip kendisinin de dahil olduğu Ehl-i Sünnet'in görüşünü ortaya koymuştur.²⁰ Eş'arî âlimlerinden olan İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö.478/1085) ise *Kitabü'l İrşâd ilâ kavâti 'i'l-edille fi usûli'l-i'tikâd* adlı eserinde görmenin koklama, dokunma ve tatma gibi hissî şeylerden farklı olduğunu ileri sürerek aklî deliller ve sonrasında naklî deliller ile Ehl-i Sünnet'in görüşünü ortaya koymaya çalışır.²¹ Bu çalışma ile İslam düşüncesi açısından önemli bir gündem

¹¹ el-A'raf 7/143, وَلَمَّا جَاءَ مُوسَىٰ لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنظُرَ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ نَرِيَّكَ وَلَٰكِن نُّنظِرُكَ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ نَرِيَّكَ فَلَمَّا تَوَلَّىٰ وَرَأَى الْجَبَلَ كَرِهَهُ لِأَنَّ أُولَئِكَ الَّذِينَ أَتَوَّىٰ وَالْمُؤْمِنِينَ

¹² el-Kıyâme 75/22, وَجُوهُ يَوْمَئِذٍ نَّازِرَةٌ

¹³ el-Kıyâme 75/23, إِلَىٰ رَبِّهَا نَازِرَةٌ

¹⁴ Ebû'l-Hasen el-Eş'arî, *el-İbâne an usûli'd-diyâne* (Beyrut: Dâru İbn Zeydân, ty.), 13.

¹⁵ Sırrı Paşa olarak da bilinen Girîdî, 1844 yılında Girit adasına bağlı tarihi bir şehir olan Kandiye'de (günümüzdeki adı Iraklîon/Herakleion) da doğmuştur. Sırrı Paşa'nın babası Konya'dan göç ederek Girit'e yerleş(tiril)miş ailelerden birine mensup olan Helvacızâde Sâlih Tosun Efendidir. İlk tahsil ve gençlik yıllarını dedesinin yanında geçirerek genç yaşta memuriyete Kandiye Mahkeme-i Şer'iyesi'nde kâtip olarak göreve başlamıştır. Daha sonra Hanya Sancağında kâtiplik (1860), Yenişehir-i Fenar'da Merkez-i Meclis Kâtipliği, Vezir Tepedelenli İsmail Paşa ve Hasan Tahsin Paşanın "Divan Efendiliği" görevi, Yanya Valisi İbrahim Efendi'nin Kalem-i Mahsûs'unda (1867) çalıştı. Hekim İsmail Hakkı Paşa'nın küçük kızı Leyla hanımla evlenip ve bu evlilikten Yusuf Râzi (Bel), (Mimar) Vedat Tek, Nezihe (Beler) ve Feride (Aynî) adlarını taşıyan dört çocuğu olur. Daha sonra İstanbul'a dönen Sırrı Paşa 1872 yılında Tuna vilâyeti mektupçuluğuna getirilir. "93 Harbi" olarak bilinen savaşın sonunda Rusya ile 3 Mart 1878 'de Yeşilköy'de imzalanan Ayestefanos Antlaşması'nın bazı hükümlerinin uygulanmasını takip etmek üzere "Şumnu-Varna Komiseri" ünvanıyla görevlendirilir. Bir müddet sonra Karesi (Balıkesir) mutasarrıflığına, ardından Trabzon, Kastamonu, Ankara, Sivas, Diyarbakır, Adana ve Bağdat'ta valilik yapar. 12 Aralık 1895 yılında İstanbul'da vefat eder. Ayrıntı için bkz. Metin Yurdağür, *Ünlü Türk Kelâmcıları* (İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 2017), 179-183.

¹⁶ Sırrı Girîdî, *Rü'yetullah'a Dair Risâle* (Ruşuk: Muhammed Şevket Bey Kütüphanesi, 1293/1875), 42.

¹⁷ Girîdî, *Rü'yetullah'a Dair Risâle*, 42.

¹⁸ Buhârî, "Tevhîd", 24; Müslim", İman", 299.

¹⁹ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, trc. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İSAM Yayınları, 2003), 98.

²⁰ Ebû'l-Muîn en-Nesefî, *Tebşiratü'l-Edille*, Tenkidli Neşir Hüseyin Atay (Ankara: DİB. Yayınları, 2004), 508-580.

²¹ İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *Kitabü'l İrşâd ilâ kavâti 'i'l-edille fi usûli'l-İ'tikâd*, thk. Esad Temim (Beyrut: yy. 1996), 171.

oluşturan rü'yetullah konusunu Girîdî ve *Risâle*'si perspektifinde değerlendirip Cürcânî'nin konuyla ilgili yorumu bağlamında karşılaştırarak birleştikleri ve ayrıştıkları hususları belirlemeyi umuyoruz.

1. Girîdî'de Rü'yetullah Meselesi

Erken dönemden itibaren mutekaddimûn ve müteahhirûn dönemlerini de kapsayan rü'yetullahla alakalı konular ve kavramların detaylıca tartışılarak sürdürülmeye devam ettiğini gördük. Son dönem olarak kabul ettiğimiz Yeni İlm-i Kelâm döneminde II. Abdülhamid'in (ö. 1842/1918) saltanatını gören Girîdî, Temel İslami İlimlerde söz sahibi olmakla birlikte kelâm alanında temayüz etmiş ve *Rü'yetullaha Dair Risâle*'yi yazmış bir Osmanlı âlimidir. Yazmış olduğu buna benzer risaleleriyle mütekellim kimliği ön plana çıkmış olan ve döneminde canlı tartışmalara konu olan rü'yetullah meselesini kendi ifadesiyle *Şerh-i Akâid* tercümesine *Şerhu'l-Mevâkıf*'tan derc ettiği (eklediği) "Beşinci Mersadın, Maksad-ı evvelini" (rü'yetullah kısmını) ayrı bir risâle şekline getirmiş olduğunu gördük.²² Rü'yetullah meselesinin müellifin döneminde de güncelliğini koruduğu aşikâr olup bu meseleye ilgisiz kalmayıp müstakil bir risâle kaleme aldığı anlaşılmaktadır.

Girîdî'nin ilmi kişiliğinin oluşmasında önemli etkenlerden biri Girit ile olan bağıdır. Girit dönemin ilmi, sosyal, tasavvufi ve kültürel olarak en canlı adalardan biri idi. Girîdî adada görev yaptığı süre zarfında kendisinin bizzat ilmi, kültürel ve sosyal faaliyetlerin içerisinde bulunduğunu tespit etmekteyiz. Aynı şekilde gençlik yıllarının geçtiği adada o dönemde özellikle Bektaşilik atılım yapmış olup Hanya²³ ve Kandiye²⁴ bu kültürün merkezi haline gelmiştir. Girîdî'nin de bu kültürden etkilenmemiş olduğu düşünülemez. Bu durumun müellifi Ehl-i Sünnet geleneğini halka unutturmamak için böyle bir çalışmaya yönelttiğini söylemek mümkündür. Girit adasında önemli tesirler bıraktığı bilinen ikinci bir tasavvuf geleneği de Bayramiyye tarikatının Celvetiyye koludur. Girîdî'nin kullandığı bazı kavramların Ahmet Karaçavuş'un *Mektûbât-ı Sırrı Paşa* adlı eserinde belirttiğine göre Salacıoğlu'nun²⁵ divanında kullandığı kavramlarla aynıdır. Müellifin kullandığı Sırrı Girîdî mahlasını buna örnek verir. Özellikle Karaçavuş "sır" kavramı üzerinde yapmış olduğu yorumlarda bu sırrın kendi ismi olmayıp bahsetmiş olduğu meselelerdeki "sırrı" kastettiğini ifade eder. Ayrıca Sırrı Paşa'nın bunun gibi tasavvufi kavramları kullanmasına bir örnek de kelâm ile ilgili tartışmalarda nutk ile akıl arasındaki ilişkinin farkına varılarak Girîdî'nin *Nakdû'l-kelâm fi Akâidi ehli'l-İslâm* adlı eserini örnek verir. Girîdî'nin böyle bir ortamda uzun süre bulunması onun yetişmesinde ve düşüncesinin oluşumunda etkili olduğu izahıta varestedir. Ancak kelâma dair yazmış olduğu eserlerde kelâmı nutk anlamında kullanıp tasavvufî düşüncesinin etkisiyle bunu aklın önüne geçirdiği görüşünü çıkarmak ayrıca derinlikli bir çalışmayı gerektirdiği kanaatindeyiz.²⁶

Rü'yetullah hususunda Girîdî öncelikle *Risâle*'nin başında zikri gelenek olan hamdelede konuya uygunluk açısından rü'yetullaha vurgu yaparak "cemalini bize göstermeyi vadeden Allah'a hamdolsun" diyerek eserine başlar.²⁷ Meselenin problemleri bir konu olduğunu ve bu konunun birçok kişinin ayağının kaymasına sebep olduğunu vurgular. Bundan dolayı din kardeşlerinin anlaması için veciz bir şekilde *Risâleyi* yazdığını ifade eder. Sonra rü'yetullah beyanında diye başlayıp, rü'yetullahın sıhhati ve vukûunda münkirlerin

²² Girîdî-i, *Rü'yetullah'a Dair Risâle*, 2.

²³ Yunanistan'ın güneyinde kalan en büyük adalarından biri olan Girit adasının dört bölgesinden birini oluşturan sahil kentinin ismidir.

²⁴ Burası da Girit adasında bugün Iraklion (Herakleion) adıyla bilinen tarihi bir şehridir.

²⁵ Girit adasında Celvetiyye kolunun önemli şahsiyetlerinden olan Salacıoğlu Mustafa Celvetî'dir.

²⁶ Geniş bilgi için bkz. Ahmet Karaçavuş, *Mektûbât-ı Sırrı Paşa* (Trabzon: Serander Yayınevi, 2011).

şüphelerine cevap vererek öncelikle Eş'arilere göre rü'yetullahın sıhhatini vurgular. Bu bağlamda Seyfeddin el-Âmidî'den (ö. 631/1233) Allah'ın, dünyada ve ahirette görülmesinin aklen caiz olduğunu naklederek kendi görüşünün de bu meyanda olduğunu belirtir. Ancak dünyada görülmesinin ve müşahede edilmesinin sem'î olarak caiz olup olmadığını tartışmalı olduğunu ifade eder. Yine Allah'ın rüyada görülüp görülemeyeceği konusunda da ihtilaf ettiklerini belirterek, rüyada Allah'ı görmek hakiki bir görme olmasa da bu Allah'ın rüyada görülmesine mâni değildir, diyerek görüşünü ifade etmiştir. Bunun yanında Allah'ın kendi zatını görmesinde, Ehl-i Sünnet arasında bir ihtilafın olmadığını söyler. Bu görüşün aksine Mu'tezile'nin duyu sahibi olan bir insanın somut olarak hislerle Allah'ı görmesi imkansızdır dediğini aktarır.²⁸

Ehl-i Sünnet'ten Eş'arilerin "Allah ne cisimdir ne de herhangi bir yödedir. O'na cisim veyahut bir mekânda bakmak ve görmek muhal olup hikmetini bilemediğimiz bir şekilde görüleceğini söylemiştir." şeklinde Eş'arilerin bu konudaki görüşleri budur demiştir.²⁹

Girîdî, Allah'ın görülmesi meselesinden önce tartışma mevzusunu izah ederek şöyle der; "Misal olarak biz güneşe bakıp daha sonra gözümüzü kapattığımız zaman güneşi görmeyiz ancak güneşin varlığını biliriz, burada tahayyülümüze ilave olan şey görmedir. Aynı durum tersi olduğunda ise güneş hakkında bilgimiz olmakla birlikte ziyade olarak da görme ilavesi vardır. Dolayısıyla bunlar arasında büyük bir fark olduğu açıktır" demiştir. Buna ilaveten filozofların tahayyülümüze ilave olan durumun gözbebeğinin güneş ışınlarından etkilenmesi olarak kabul etmelerinin yanlış olduğunu belirtir.³⁰

Girîdî; Kerrâmiye ve Mücessime gibi mezhepler Allah'ın görülebileceğini kabul etseler bile Allah'a bir mekân tayin ettiklerinden ve cisimleştirdiklerinden dolayı onların bu görüşünün batıl olduğunu söyler. Kerrâmiye ve Mücessime, Allah'ın bir mekânda kaim olup cisme sahip olduğunu kabul eder. Çünkü mekândan ve cihetten münezzehtir olanın varlığı olmaz dolayısıyla var olmayan da görülmez, demişlerdir.³¹

1.1. Girîdî'ye Göre Ehl-i Sünnet'in Rü'yetullah'a Dair Delilleri

Girîdî, Ehl-i Sünnetin rü'yetullahın caiz olduğuna dair naklî ve aklî istidlalleri beyan ederek istidlalleri iki mesleke (yola) taksim eder. Birinci kısımda naklî delillerden A'râf Sûresindeki şu ayeti zikreder: "Mûsâ, belirlediğimiz yere (Tûr'a) gelip Rabbi de ona konuşunca, "Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım" dedi. Allah da, "Beni (dünyada) katiyen göremezsin. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin." dedi. Rabbi, dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca, "Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah'ım! Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim" dedi."³² Girîdî, bu ayetten iki delil çıkarır:

Birincisi; Hz. Mûsa, rü'yetullahı istemiş olmakla Allah Teâla'nın görülebilirliğini ortaya koymuştur. Çünkü Hz. Musa bir peygamber olarak bunun mümteni' olup olmadığını bilir. Dolayısıyla eğer mümteni' olduğunu bilerek istemişse muhali istemiştir. Muhali istemek akıllı kişinin işi değildir. Çünkü muhali istemek abestir. Yok eğer mümteni' olduğunu bilmeden istemişse "Kelîmullah, Nebiyullah" olan bir kimsenin bunları bilmemesi mümkün değildir. Çünkü Allah Teâla, Hz. Mûsa'yı Kur'ân-ı Kerîm'de "Kelîmullah" diye vasıflandırmıştır.

²⁸ Girîdî-i, *Rü'yetullah'a Dair Risâle*, 2; bkz; Abdullah Çakmak, *Giritli Sırrı Paşa'nın Kelâmî Görüşleri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 39-57.

²⁹ Girîdî-i, *Rü'yetullah'a Dair Risâle*, 2; bkz; Çakmak, *Giritli Sırrı Paşa'nın Kelâmî Görüşleri*, s.39-57.

³⁰ Seyyid Şerîf Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, çev. Ömer Türker (İstanbul: TYEKB, 2015), 3/186; Girîdî-i, *Rü'yetullah'a Dair Risâle*, 4-5; Bkz; Osman Demir, "Kelâm-Bilim İlişkisi: Rü'yetullah Metinlerinde Optik", *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (2019), 107-120.

³¹ Girîdî-i, *Rü'yetullah'a Dair Risâle*, 2.

³² el-A'râf 7/143. وَلَمَّا جَاءَ مُوسَىٰ لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ نَرِيكَ وَلَٰكِنِ انظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ نَرِيكَ فَلَمَّا تَوَلَّىٰ وَوَدَّىٰ لِ الْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَىٰ صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ

İkincisi; Allah Teâla görülebilmesini dağın istikrarına bağlamıştır. Dağın istikrarının ise gerçekleşmesi mümkün olan şeylerden olduğu açıktır. Böyle bir bağlantı müteallakın/bağlananın da mümkün olduğunu gösterir. Her ne kadar dünyada rû'yetullah vuku bulmasa da Hz. Mûsâ'nın bunu talep etmesi, Allah Teâla'nın görülebilmesini mümkün bir şarta bağlaması ve Allah Teâla'nın dünyada görülmesinin aklen mümkün bir durum olması gibi nedenlerle Allah Teâla'nın dünyada görülmesi caizdir.³³ demiştir.

1.2. Girîdî'ye Göre Muhaliflerin Delilleri

Girîdî, muhaliflerden Ebü'l Hüzeyl el-Allâf (ö. 235/849-50?), Ebü Ali el-Cübbâî (ö. 303/916), Basriyyûn'un çoğunluğu ve Mu'tezilenin, Ehl-i sünnetin bu delillerinin ilkinde dört, ikincisine ise iki yönden itiraz ettiklerini ve Ehl-i Sünnetin bunlara cevaplarını serdedir.

Birinci itiraz; Hz. Mûsâ'nın rû'yetullahı talep etmesindeki maksat "Ey Rabbim bana kendini yakîn hasıl olacak şekilde ilm-i zaruri ile bildir" anlamında olup ilm-i zaruriyi talep etmiştir. "Reâ" راي kelimesinin "ilm" manasına kullanıldığı çok yaygındır. Dolayısıyla Mûsâ'nın buradaki maksadı "Rabbim bana kendini göster, seni göreyim" şeklinde olmayıp "Ya Rabbi yakîn hasıl olacak şekilde zaruri bilgi ile bana kendini bildir" şeklindedir görüşünü verip daha sonra cevap olarak; "nazara" fiili "ilm" içinde kullanılmıştır. Ancak "ilâ" kelimesi ile sıla oluşturduğu zaman bunun "ilm" manasına gelmesi çok uzaktır. Bir cümlenin zahirine muhalefet ederek uzak bir manayı vermek caiz olmaz. Ancak bir delil olursa caiz olur. Buna dair bir delil olmadığı gibi "enzur ileyke" ifadesinden Mûsâ'nın talebinin rû'yet olduğu anlaşılmıştır. Onun için burada "rû'yeti" "ilme" hamletmek imkânsızdır. Çünkü ilme hamlettiğimiz zaman Mûsâ'nın Rabbini ilm-i zarûri ile bilmemesi anlaşılır. Halbuki Rabbi onu muhatap almıştır ve konuşma makamında olan birinin yakîni bilgiye zaten sahip olduğu açıktır. Dolayısıyla rû'yetin zarûri ilim olarak te'vil edilip ve Mûsâ'nın böyle bir şey istemesini düşünmek ma'kul değildir. Muhatap bizzat müşahede eden demektir, müşahid olanın bilmemesi mümkün değildir. Yine böyle bir şeyi düşünemeyiz çünkü "cevap suale mutabık olmalıdır" Allah Teâlâ cevap olarak "sen beni bilemezsin demiyor, sen beni göremezsin diyor" buradan da anlaşılıyor ki yakîni bilgi değil, görmek kastedilmiştir.³⁴

İkinci itiraz olarak da Ka'bi (ö. 319/931) ile Bağdadîlerin görüşlerini ele alıp cevap verir. Bunların görüşlerine göre; Mûsâ Allah'ı görmeyi değil kıyamete dair alametler görmeyi talep etmiştir. Şöyle ki; Mûsâ "enzur ilâ ulimeke" dedi ancak burada muzaaf olan kelimeyi (علم) hazfedip onun yerine muzafun ileyh olan (إليك) getirip "enzur ileyke" dedi. Buna örnek olarak Yusuf Sûresi 82. ayette وَأَسْأَلُ الْقَرْيَةَ الَّتِي "Bulduğumuz kent halkına ve aralarında olduğumuz kervana da sor." ayetinin "ves'el ehle'l karye" takdirinde olduğu gibi, bu ayeti delil getirirler. Girîdî buna cevaben demiştir ki; bu mananın yanlışlığı açık olup herhangi bir delil olmadıkça bu şekilde te'vili yanlıştır. Dolayısıyla bu te'vilden doğru bir mana çıkmaz. Çünkü Allah (c.c.) "len terânî" diye cevap vererek bizzat kendisinin görülemeyeceğini ifade etmiştir. Burada kıyametin alametlerine dair bir istek söz konusu olmayıp bu cevap da suâle mutabık olmuştur.

Üçüncü itiraz, Câhız ve ona tabi olanların görüşü olup Nisâ, 4/153 ayetinden yola çıkarak "Mûsâ'nın görme isteği kendisi için olmayıp kavminin isteğidir."³⁵ Mûsâ da rû'yetullah'ın dünyada olamayacağını bildiği halde kavmi adına istemiştir. Cevap olarak da Allah, Mûsâ'nın şahsında kavmine "beni asla göremezsin" şeklinde cevap vermiştir."

Girîdî bu görüşe itiraz ederek şöyle cevap verir: Eğer Mûsâ'nın kavminin böyle bir isteği olsaydı Mûsâ onlara bu isteklerinin muhal olduğunu söyleyerek onları bu istekten

³³ Bkz. Girîdî, Rû'yetullaha Dair Risâle, 10.

³⁴ Bkz., Girîdî, Rû'yetullaha Dair Risâle, 10; Çakmak, Girittli Sırrı Paşa'nın Kelâmî Görüşleri, 39-57; Harun Işık-Murat Serdar, Sistemantik Kelâm - I (İstanbul: Kimlik Yayınları, 2017), 261; Temel Yeşilyurt, "Rû'yetullah", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/311-314.

³⁵ en-Nisâ 4/153, (فَقَالُوا أَرَنَا اللَّهُ جَهْرَةً)

menetmesi gerekirdi. Hatta bu şekilde onları uyarması vacip olurdu. Nitekim ayette olduğu gibi "Ey Mûsâ! Onların kendilerine ait ilâhları (putları) olduğu gibi sen de bize ait bir ilâh yapsana" dediler. Mûsa ise "Şüphesiz siz cahillik eden bir kavimsiniz."³⁶ diyerek onları menetmiştir. Dolayısıyla aynı durum burada da söz konusudur. Diğer taraftan bu kavim Mûsâ'nın onların rü'yetullah isteklerini Allah'a iletip ve olumsuz cevap aldığına nasıl inanacaklardı. Çünkü aynı kavimden Tûr-i Sîna'da Mûsâ ile beraber yetmiş kişi olmasına rağmen ve Mûsâ'nın mucizelerine şahitlik ettikleri halde inanmamışlardı. Mûsâ'nın tek başına sual edip ve aldığı cevaba nasıl inanacaklardı? Mûsâ'nın kavmi; "Hani siz, 'Ey Mûsâ! Biz Allah'ı açıktan açığa görmedikçe sana asla inanmayız' demiştiniz. Bunun üzerine siz bakıp dururken sizi yıldırım çarpmıştı."³⁷ Bu şekildeki isteklerine karşılık Allah yıldırım çarpmasıyla cezalandırdı. Burada Mûsâ rü'yetullahı bizzat kendi ifadesiyle istemesi kavmini böyle bir cezadan da kurtarmış oldu. Ayrıca bu cezalandırma ile ilgili ayette rü'yetullah'a mani herhangi bir delil de yoktur.

Dördüncü itiraz olarak da "Mûsâ Rü'yetullah'ın muhal olduğunu biliyordu ancak bildiği bir şeyi ayrıca sem' (duyulacak) ile bir şekilde bilgisini te'yit etmek için kendi adına böyle bir şeyi istedi ve cevabını da bizzat işiterek te'yit etmiş oldu. Zira delillerin sayısı kendi cinsinden olsa da birbirini kuvvetlendirir. Farklı olduğu zaman ise daha da kuvvetlendirir. Hz. Mûsâ burada Hz. İbrahim'in yaptığı gibi "Hani İbrahim, "Rabbim! Bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster" demişti. (Allah ona) "İnanmıyor musun?" deyince, "Hayır (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için" demişti."³⁸ Mûsâ'da rü'yetullah'ın olamayacağına hem inanmış hem de biliyor olmasına rağmen İbrahim gibi kalbinin mutmain olmasını istemişti.

Bu itiraza karşı Girîdî, şöyle cevap verir; ilim (bilgi) farklılığı kabul etmez, ilim (bilgi) öyle bir sıfattır ki daha önce geçtiği gibi ilişkili olduğu şeyin hiçbir şekilde çelişğine muhtemel olmadığı ayrışmayı gerektiren bir sıfattır. Ayrıca Hz. İbrahim ile alakalı ayetin biri zayıf diğeri kuvvetli iki yoruma ihtimali var. Birisi رَبِّ اِرْبِي ifadesinden kastı acaba gelen Allah tarafından mı geliyor diye anlamak için ve ondan ölüleri diriltmesini istiyor. Müellif bu yoruma şöyle cevap veriyor; İbrahim'in hitap şeklinde رَبِّ ifadesini kullandığına göre demek ki gelenin melek olduğunu biliyor ve ifadesinde "Ya Rabbî" diye hitap ediyor. Dolayısıyla bu tevîl doğru bir te'vil değildir. Kuvvetli te'vil ise şudur; Allah ben bir insanı dost edinirsem onun alameti olarak o insanın duasını kabul eder ve o duanın bereketiyle ölüleri diriltirim diye vahyedince İbrahim bu insanın kendisi olup olmadığını anlamak için böyle bir soru sorma ihtiyacı duymuş ve ölüleri diriltmesini talep etmiştir. "Ancak Hz. Mûsâ imkânsız olan görmeyi istemeksizin bu tekidi talep edebilirdi. Şöyle diyebiliriz, Hz. Mûsâ görmeyi talep etmeyip onun imkânsızlığına ilişkin sem'î delil gösterilmesini isteyebilirdi. Bu talebi ile akıl sahipleri dahil özellikle peygamberlere yakışmayan bir talepte bulunmuş olmadı."³⁹

1.3. Girîdî'nin Mu'tezile'nin Naklî Delillerine İtirazı

Naklî delil olarak A'râf suresi 7/143. ayetinden çıkarılan ikinci delile yönelik de iki itiraz ve cevap vardır:

Birincisi

Bu delile de Mûsâ açısından bakarak iki türlü itiraz edilmiştir, şöyle ki; Allah cemalinin görünmesini, dağın ya sükûnu veya hareketi halinde murat etmiştir. Eğer sükûnu halinde murat etti ise görülmesi gerekirdi görülmediğine göre bu batıldır. Eğer hareket halinde tecelli etti ise bu da hareket halinde olan bir şeye tecelli olup görülmesi muhaldir, dolayısıyla bu da bunun muhal olduğuna delalet eder. Bunlara cevaben; sükûn ve hareket dediğiniz her iki durumda da Allah için bir zorluk yoktur. Ayrıca her iki durum da Allah için muhal değildir.

İkincisi

³⁶ el-A'raf 138, "قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ"

³⁷ el-Bakara 2/55, "وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَرَى اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذْنَاكُم مِّنَ الصَّاعِقَةِ وَأَنْتُمْ تُنظَرُونَ"

³⁸ el-Bakara 2/260, "وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اِرْبِي كَيْفَ تَخِي الْمَوْتَى قَالَ أَوْلِمْتُؤْمِينَ قَالَ بَلَىٰ وَلَٰكِنْ لِّيَطْمَئِنَّ قُلُوبِي"

³⁹ Geniş bilgi için bkz. Cürçânî, Şerhu'l-Mevâkıf, 3/194-196.

Bu itiraza gelince; Allah dağa tecelli ederek görülmeyi kastetmedi, dağa tecelli ederek rû'yet ister mümkün ister mümteni' olsun görülmeyi kastetmediğinden dağın yok olmasını istemiştir. Girîdî cevap olarak şöyle der; rû'yetullah için şart olan dağın istikrarı gerçekleşseydi meşrût olan görülmeye de mümkün olurdu. Onun için dağın istikrarı imkân dahilinde ise rû'yetullah da imkân dahilindedir denilir.

Buraya kadar yazdıklarımızın Sırrı Girîdî'nin Rû'yetullah konusunda naklî deliller üzerinden tartışmaya konu olan hususları itiraz ve cevaplar şeklinde Cürcânî'den naklettiğini söyleyebiliriz. Nakletmediği kısımları veya çok küçük açıklamalar halinde ortaya koyduğu Girîdî'nin bu Risâle'sinin tamamen telif bir risâle olup olmadığına dair tartışmaları bir başlık altında vermek yerine konu içerisinde yeri geldikçe dipnotlarda işaret ederek sayfa numaralarını da vererek okuyucuyu bilgilendirmeyi hedefledik.

Girîdî, rû'yetullah konusunda Eş'ârî, Bâkillânî ve çoğu Ehl-i Sünnet mütekellimleri olmak üzere rû'yetullahın dünyada gerçekleşmesinin biri naklî diğeri de aklî delil olmak üzere iki yolu vardır dediklerini belirtip aklî delilleri şöyle izah etmeyi hedefler: Rû'yetullah meselesi vücûd (varlıkla) ile alakalı olup eğer bir şey mevcûd ise aynı zamanda görülmesi mümkündür. Allah da var olduğuna göre o zaman rû'yetullah da mümkündür. Mevcûd olan şey ise cevher, cisim ve arazlardan oluşur. Bunların sırasıyla müşterek noktalarını bulduktan sonra ki onlar da önce hâdis olup olmaması, hareket-sükûn, cevher, cisim, araz, renk, tat ve kokulardır. Ancak hepsinin birleştiği ortak nokta vücûd yani var olmalarıdır. Diğer ortak noktalar olsa da onların eleştiriye açık olma durumları söz konusudur. Örneğin; hâdis olmalarını düşündüğümüz zaman, Allah hâdis değildir fakat nihai olarak hepsinin birleştiği ortak nokta vücûd'dur.⁴⁰ Burada Girîdî'nin vermiş olduğu itiraz ve cevapları ayrıntılarıyla vermeyip sadece Şerhü'l-Mevâkıf'tan aktarılan sahifeleri belirteceğiz.

Birinci İtiraz; Bu bölüm Şerhü'l-Mevâkıf'ta sayfa 204'ün, 359. paragrafta olup mesele cevher ve araz açısından ele alınmıştır. Cevap ise yine aynı sayfa ve 360. paragrafta devam etmiştir.⁴¹

İkinci İtiraz; Şerhü'l-Mevâkıf sayfa 204'te olup cevabı ise sayfa 206'da görmenin imkânı ve ademiliği bağlamında devam etmiştir.⁴²

Üçüncü İtiraz; Şerhü'l-Mevâkıf sayfa 206-363'te görmenin olabilmesi için illetlerinin ortak olup olmaması bakımından ele alınmıştır.⁴³

Dördüncü İtiraz; "Cevher ve araz arasında ortak olan şeyin sadece varlık veya hudustan ibaret olduğunu kabul etmiyoruz. Çünkü imkân da cevher ve araz arasında ortaktır. Aynı şekilde konuşulabilirlik, bilinebilirlik ve diğer genel kavramlarda böyledir."⁴⁴ Girîdî Cürcânî'nin bu düşüncesini göz önünde bulundurduğundan, görmenin nesnesi olan şey ve imkân bağlamında ele alınmış ve cevaplanmıştır.⁴⁵

Beşinci İtiraz; Buradaki itirazda görmenin imkânı konusunda imkânın elverişli olup olmadığı hususu tartışılmış ve cevaplanmıştır.⁴⁶

Altıncı İtiraz; Muhaliflerin varlığın zorunlu ve mümkün arasında ortak olmadığını kabul etmemesi şeklinde olup buna cevap vererek devam edilmiştir. Burada dikkatimizi çeken husus Şerhü'l-Mevâkıf'ta olup Girîdî'nin almadığı Âmidî'ye ait bir paragraf vardır.⁴⁷

Altıncı itirazdan sonra Şerhü'l-Mevâkıf'ta sayfa iki yüz on iki ve üç yüz yetmiş dördüncü paragraftan itibaren, sayfa iki yüz on dördüncü ve üç yüz yetmiş altıncı paragrafa kadar yedinci itiraz ve cevabını Girîdî risâlesinde zikretmemiştir.⁴⁸ Girîdî'de olmayan bu bölüm

⁴⁰ Bu konuda geniş itiraz ve cevaplar için bkz. Çakmak, *Giritli Sırrı Paşa'nın Kelâmî Görüşleri*, 53-55

⁴¹ Girîdî, *Rû'yetullaha Dair Risâle*, 28.

⁴² Girîdî, *Rû'yetullaha Dair Risâle*, 30.

⁴³ Girîdî, *Rû'yetullaha Dair Risâle*, 31-32.

⁴⁴ Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 3/208.

⁴⁵ Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 3/208; Girîdî, *Rû'yetullaha Dair Risâle*, 34-35.

⁴⁶ Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 3/208; Girîdî, *Rû'yetullaha Dair Risâle*, 35-36.

⁴⁷ Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 3/210/ prg. 370; Girîdî, *Rû'yetullaha Dair Risâle*, 36-37.

⁴⁸ Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 3/212-214; Girîdî, *Rû'yetullaha Dair Risâle*, 40.

Şerhu'l-Mevâkıf'ta "İkinci Mesele; "Müminler Kıyamet Günü (Ahiret Yurdunda) Rablerini Göreceklendir." Şeklinde bir başlıkla Rû'yetullah meselesine devam edilmiştir.⁴⁹

Rûyetullah'ın gerçekleşmesi konusunu ise "İkinci makam; rû'yetullahın vukûu beyanında olup güvenilir olan iki yol vardır."⁵⁰ şeklinde başlık verip, iki yoldan birincisi olan olumludan yola çıkarak delil getirmiştir. Bu ise Müslümanların ahirette Allah'ı göreceklere dair Kıyâme, 75/22-23'te geçen ayettir.⁵¹ İkinci yolda ise olumsuzdan yola çıkarak Allah'ın görüleceğine dair delil getirmiştir.

Bu ayetle ilgili Râzî, tefsirinde şu şekilde açıklamalarda bulunmuştur. "Ehl-i Sünnetin çoğunluğu bu ayetten yola çıkarak müminlerin kıyamet gününde Allah Teâla'yı göreceklere dair görüş ortaya koymuşlardır.⁵² Daha sonra Mu'tezile'nin bu ayet hakkında ileri sürdüğü iki öncülde bahseder. Birincisi; ayetin zahirinden yola çıkarak Allah'ın görülmeyeceğine, ikincisi ise ayetin tevil edilerek görülemeyeceğine dair sekiz ayrı te'vil yaptıklarını zikreder. Ayrıca bunlara kendisi cevaplar vererek te'villerinin geçersiz olduğunu söyler.⁵³

Girîdî öncelikle bu ayetten yola çıkarak **وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاصِرَةٌ** "O gün birtakım yüzler aydındır."⁵⁴ Allah'ın bu ayette müminlerin ahirette kendisini göreceklere dair beyan ettiğini söyler. Ahirette rû'yetullah'ın olacağına bir takım dilsel açıklamalarla istidlâl yoluna başvurarak izah eder. Ayet-i celilede "nazara" kelimesi "ilâ" kelimesi ile sıla yapıldığı için bunun "rû'yet" manasına hamledilmesi vaciptir. Dolayısıyla kıyamet günü müminler ahiret yurdunda Allah'ı tam bir aydınlık içinde göreceklere ki kabul edilen görüşün de bu olduğunu söyler. Bu son paragraf Şerhü'l-Mevâkıf'tan farklı bir yorumla yazılmıştır.⁵⁵ Burada Kıyâme 75/22. ayet çerçevesinde Girîdî'nin Şerhü'l-Mevâkıf'tan aynı şekilde aktarmaya devam edip bazı yerleri ve şiirleri almadığını tespit etmekteyiz.⁵⁶ Daha sonra muhaliflerin bu konudaki itiraz ve cevaplarını vererek devam eder.

Birinci İtiraz; Girîdî Şerhu'l-Mevâkıf'ta olduğu gibi rû'yetullahı inkar edenleri genelde "muhalifler" şeklinde zikretmiş ancak Râzî itiraz sahiplerini Mu'tezile diye ifade etmiştir.⁵⁷ "Nazara" kelimesinin üzerinden iddialarını sürdürerek "ilâ" ile sılanmadığını "ilâ" kelimesinin aslında nimetler anlamına gelen "âlâ" kelimesinin müfredi olduğunu ve beklemek anlamına gelen nazar'ın mef'ulun bihi olduğunu ve mananın "Rabbinin nimetlerini beklerler" anlamına geldiğini söyleyerek şairin sözünden de delil getirirler.

Bir kılıç ki savaştan ürkmez, yakınları kesmez ve nimete (ilâ) hainlik etmez"⁵⁸ Buraya kadar Girîdî Şerhu'l-Mevâkıf'tan nakletmiş olup, Şerhu'l-Mevâkıf'ta "ilâ" kelimesinin "inde" anlamında da kullanıldığını belirten kısmı ve buna delil olarak getirilen şiiri ise nakletmemiştir.⁵⁹

Cevap; nimeti beklemek aslında bir üzüntüdür. Böyle bir şeyi de müjde olarak sunmanın aklî bir yanı yoktur. Halbuki ayette müjde esastır ve bu müjde de muhaliflerin iddia ettikleri gibi olmaz. Bizzat rû'yet olursa müjde olur ve kastedilen de budur. Çünkü beklemek gamdır, üzüntüdür dolayısıyla beklemenin ve üzüntünün vermiş olduğu yüz ekşimesi burada söz konusu olmayıp bilakis burada yüzdeki mutluluktan bahsedilmektedir.⁶⁰

⁴⁹ Bkz. Cürçânî, Şerhu'l-Mevâkıf, 3/214, prg. 376; Girîdî, Rû'yetullaha Dair Risâle, 40.

⁵⁰ Sırrı Girîdî, Rû'yetullaha Dair Risâle, 40.

⁵¹ "وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاصِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاطِرَةٌ"

⁵² Bkz. Fahreddîn Râzî, Tefsîrühü Fahri'r-Râzî (Beyrut: Darü'l-Fikr, 1990), 30/ 226.

⁵³ Bkz. Râzî, Tefsîrühü Fahri'r-Râzî, 30/ 226-229.

⁵⁴ el-Kiyâme, 75/22.

⁵⁵ Bkz. Girîdî, Rû'yetullaha Dair Risâle, 42; Ayrıca bkz., Çakmak, Giritli Sırrı Paşa'nın Kelâmî Görüşleri, 59-60

⁵⁶ Cürçânî, Şerhu'l-Mevâkıf, 3/218, prg. 380; Girîdî, Rû'yetullaha Dair Risâle, 43.

⁵⁷ Bkz. Râzî, Tefsîrühü Fahri'r-Râzî, 30/226.

⁵⁸ Cürçânî, Şerhu'l-Mevâkıf, 3/218, prg.380; Girîdî, Rû'yetullaha Dair Risâle, 43.

⁵⁹ Cürçânî, Şerhu'l-Mevâkıf, 3/218, prg. 380; Girîdî, Rû'yetullaha Dair Risâle, 43.

⁶⁰ Girîdî, Rû'yetullaha Dair Risâle, 43-44.

İkinci itiraz ve cevap; Yine muhaliflerin “ilâ” ile sıla edildiği için “nazara” fiilinin “intizar” manasına geldiğine dair şiirden istişhad etmelerini de şiirde böyle olmasının ayette de böyle olmasını gerektirmez diyerek bu delillerini doğru bulmayıp onu da reddeder.⁶¹

Üçüncü itiraz ve cevap; *الى* ile mevsûl olan *نظر* rü'yet için olmayıp gözbebeğini bir tarafa yöneltmektir, şeklinde yorumlamışlar. Delil olarak da *نظرت الى الهلال فما رايتہ* sözünü getirirler. Burada görüldüğü gibi eğer “nazar” rü'yet manasına olsaydı bu cümlede hilali görmesi gerekirdi, oysa bu cümlede “nazar” hilale yöneldi ve görmedi. Buna ilaveten gramer yönünden de deliller getirerek itirazlarını sürdürürler. Müellif cevap olarak biz bunun böyle olamayacağını daha önce de söyledik ayrıca bu cümlelerin Arap'tan bu şekilde nakil olduğunu nereden bilebiliriz. Belki o cümlede “nazartü ila'l hilal” değil “ilâ matlai'l hilaldir.” Hatta Arap'tan nakledilse bile yine bunu farklı gramer uygulamalarından misaller vererek reddetmiştir. Üçüncü itirazın cevabında Girîdî Şerhu'l-Mevâkıf'tan farklı olarak “şezr” kelimesi hakkında *Kamus*'a atıf yaparak izah yapmıştır. “Şezr”in normal bir bakma anlamına gelmeyip buğz ile bakma anlamının olduğunu söyleyerek itiraza cevap vermeye çalışmıştır.⁶²

Rü'yetullah'ın gerçekleşeceğinin ispatına dair ikinci delili⁶³ İkinci yol olarak isimlendirip, İkinci yolda ise olumsuzdan yola çıkarak Allah'ın görüleceğine dair delil getirmiştir. Ahirette Kâfirlerin Allah'ı göremeyeceklerini bildiren Mutaffifin, 83/15. ayetten yola çıkarak “Hayır, şüphesiz onlar, kıyamet günü Rablerini görmekten mahrum bırakılacaklardır.”⁶⁴ Kâfirlerin Allah'ı göremeyeceklerinin bildirilmiş olması, müminlerin Allah'ı göreceklerine işarettir.

Râzî bu ayetten yola çıkarak âlimlerimizin şöyle dediğini bildirir; Müminlerin ahirette Allah'ı göreceklerini, şayet böyle olmasaydı ayetteki tahsisin bir manasının olmayacağı hususunu vurgulamıştır. Diğer bir ifade ile burada perdelenme işinin kâfirler için bir tehdit, müminler için ise perdelenmenin olmaması bir ayrıcalıktır.⁶⁵ Açıklamalarına; Cübbâî, Ebû Müslim, Kabî ve Zemahşerî'nin muhalif olan görüşlerini, Mukatil, Kelbî ve Mâlik b. Enes'in ise Ehl-i Sünnetin görüşlerini destekleyen delillerini izah ederek devam eder.⁶⁶ Bu bilgiler aynı şekilde Cürcânî'nin Şerhu'l-Mevâkıf' ve Girîdî'nin Risâle'sinde de aynı şekilde verilmiştir.⁶⁷

2. Girîdî'nin Başka Bir İtiraza Cevabı

Üçüncü Makam; İnkâr edenlerin Şüpheleri ve bu şüphelerin reddedilmesi beyanındadır.⁶⁸ Girîdî “inkâr edenlerin şüpheleri ve bu şüphelerin cevabı” bölümünde yine Şerhu'l-Mevâkıf'tan naklederken aklî ve naklî delilleri aynen verir. Şüpheleri sekiz kısım olarak nakledip sadece dokuzuncu şarta gelince farklı olarak “Seyyid Şerîf der ki” ifadesini kullanır.⁶⁹ Buradan itibaren Sırrı Girîdî “Rü'yetullaha Dair Risâle”sinde sayfa elli dokuza kadar Şerhu'l-Mevâkıf'tan iki yüz yirmi sekize kadar aynı şekilde nakletmiş olup burada “Lübâbü'l-Erbâîn yazarı Sirâcüddîn Urmevî”⁷⁰ şeklinde olan kısım Risâle'de “Sahibü'l-Lübâb”⁷¹ şeklinde geçmiştir.⁷²

Naklî delillerle alakalı şüpheler bölümünde Cürcânî “Naklî şüpheler, bazı nüshalarda geçtiği gibi altı değil dördttür.”, diye ifade etmiştir. Girîdî ise burada genel bir ifade olarak

⁶¹ Girîdî, *Rü'yetullaha Dair Risâle*, 47.

⁶² Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 3/220/, prğ. 385; Girîdî, *Rü'yetullaha Dair Risâle*, 48.

⁶³ Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 3/222, prğ. 388; Girîdî, *Rü'yetullaha Dair Risâle*, 52.

⁶⁴ el-Mutaffifin 83/15. “كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمِئِذٍ لَمَّخُوفُونَ”

⁶⁵ Geniş bilgi için bkz. Râzî, *Tefsîrü Fahri'r-Râzî*, 31/ 96-97.

⁶⁶ Râzî, *Tefsîrü Fahri'r-Râzî*, 31/96-97.

⁶⁷ Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 3/222-224, prğ. 388-389; Girîdî, *Rü'yetullaha Dair Risâle*, 52-53.

⁶⁸ Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 3/224; Girîdî, *Rü'yetullaha Dair Risâle*, 53.

⁶⁹ Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 3/226, prğ. 392; Girîdî *Rü'yetullaha Dair Risâle*, 56.

⁷⁰ Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 228, prğ. 396.

⁷¹ Eserin tam adı *el-Lübâbü'l-Erbâîn* olup Fahreddîn er-Râzî'nin *Kitâbü'l-erbaîn fi usûl'd-dîn* adlı eserinin muhtasarıdır. Mustafa Çağrırcı, “Sirâceddîn el-Urmevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/262.

⁷² Girîdî, *Rü'yetullaha Dair Risâle*, 59.

kullanılan “bazı nüshalar” ifadesi yerine “Mu'tezile'nin sem'î (aklî) delillerle alakalı olan şüpheleri dördtür diyerek” bazı kaynakların Mu'tezile olduğunu ayrıca belirtmiştir.⁷³ Mu'tezilenin ayetle istidlâlindeki şüphesine verilen cevaplar kısmındaki birinci cevapta Cürçânî'den farklı olarak şöyle delil getirmiştir. Cürçânî'den naklettiği cevap; “*idrâk*” görülenin taraflarını kuşatarak gerçekleştirdiği takdirde görmedir. Çünkü *idrâkin* hakikati kavuşma ve ermedir. Biz muhakkak *idrâk* edeceğiz sözü kavuşacağız demektir.” Girîdî bu delili gramer yönünden değerlendirerek *idrâk* kelimesinin başındaki hemzenin kesre okunmasıyla görülen şeyin her yanının ihata edilmesi manasına geldiğini ve rü'yet manasında kullanıldığını ifade eder. “İdrâk”ın manasının ise yetişmek ve ermek olduğunu ifade ederek Cürçânî'ye mutabık olarak şu örneği verir: “*إِنَّا لَمَلْحِقُونَ*”⁷⁴ ayetindeki ifade “*إِنَّا لَمَلْحِقُونَ*” manasında kullanmıştır.⁷⁵

Girîdî; “Allah'ın görülmemekle övünmesi” rü'yetin olamayacağına delildir, diyenlerin Mu'tezile olduğunu belirtir ve Cürçânî'den nakletmeye devam eder.⁷⁶ Övgü ancak duyulur dünyada olduğu gibi kibriya perdesiyle örtülüp yücelenin görülmemesidir. Bu ifadeye ilave olarak Girîdî “Şahidde de böyledir” diyerek örnekendirir.⁷⁷

İkinci şüpheyi de yine Girîdî Mu'tezile'nin şüphesi olarak zikreder ve devam eder.⁷⁸ Burada naklî şüphelerden ikinci şüpheye üç ayetten bahsedilmiştir. Bunlardan birincisi, Sûre-i Furkan 21. ayet⁷⁹, ikincisi Bakara 55⁸⁰, üçüncüsü ise Nisâ 153⁸¹ ayetleridir. Girîdî, Cürçânî'den nakle devam edip farklı olarak ayetlerin meallerini *Tefsir-i Mevâkib'*den dipnot olarak ayrıca vermiştir.⁸²

Üçüncü şüphe ise; el-A'râf 143. ayette⁸³ geçen “*len*” kelimesinin ebedilik bildirmesinden ötürü Musa gibi bir peygamberin dahi Allah'ı göremeyeceğini bildiriyor. Dolayısıyla diğer insanların da Allah'ı ebedi olarak göremeyeceği açıktır. Girîdî buna cevap olarak “*len*” kelimesinin ebedilik için olmadığını belki gelecekte nefyi te'kid için olduğunu zikrederek Bakara 95. ayeti⁸⁴ örnek vererek cevaplar. Ayette geçen “ölümü hiçbir zaman temenni edemezler.” Allah burada kâfirlerden ölüm temennisini “*len*” ile nefyetmiştir, ancak başka ayetlerde ise kâfirlerin ahirette cezadan kurtulmak için ölümü temenni edeceklerini bildirmiştir diyerek cevaplar.

Girîdî “dördüncü şüphe” yerine matbaa hatası veya başka bir nedenden dolayı yine “üçüncü şüphe” diye devam etmiştir. Ancak burada “Allah ile konuşan konuştuğu esnada O'nu göremediğine göre başka vakitte de icmayla görmemiştir.” kısmına kadar nakledip *Şerhu'l-Mevâkıf* da geçen “çünkü ikisi arasında fark bulunduğunu söyleyen yoktur” cümlesini almamıştır.⁸⁵ Burayla alakalı ayetin mealini de yine dipnot olarak *Tefsir-i Mevâkib'*den vermiştir.⁸⁶

⁷³ Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 3/232, prğ. 405; Girîdî, *Rü'yetullaha Dair Risâle*, 66.

⁷⁴ eş-Şu'arâ 26/61.

⁷⁵ Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 3/232; Girîdî, *Rü'yetullaha Dair Risâle* 68.

⁷⁶ Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 234, prğ. 410; Girîdî, *Rü'yetullaha Dair Risâle*, 72.

⁷⁷ Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 234; Girîdî, *Rü'yetullaha Dair Risâle*, 73.

⁷⁸ Girîdî, *Rü'yetullaha Dair Risâle*, 73.

⁷⁹ وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْنَا الْمَلِيكَةُ أَوْ نَرَى رَبَّنَا لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنفُسِهِمْ وَعَتَوْا عُتُوًا كَبِيرًا

⁸⁰ وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذْنَاكُم بِالصَّاعِقَةِ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ (Girîdî risâlesinde bu ayetin numarası sehven 54 olarak yazılmıştır.)

⁸¹ يَسْئَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَنْ تُنزِلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَاءِ فَقَدْ سَأَلُوا مُوسَى أَكْبَرَ مِنْ ذَلِكَ فَقَالُوا أَرَنَا اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذْنَاكُم بِالصَّاعِقَةِ بِظُلْمِهِمْ (Girîdî risâlesinde bu ayet numarası sehven 152 olarak yazılmıştır.)

⁸² Girîdî, *Rü'yetullaha Dair Risâle*, 74; Mevlâna Kemaleddin Hüseyin b. Ali-i Beyhaki-yi Sebzevari Hüseyin Vaiz-i Kâşifi, *Mevakib tefsiri: Kur'an-ı Kerim ve meal*, trc. İsmail Ferruh Efendi; sdl. Süleyman Fahir (İstanbul: Bütün Kitabevi), 1959, 1504-1505.

⁸³ el-A'râf 7/143, “قَالَ لَنْ نُؤْمِنَ بِكَ”

⁸⁴ el-Bakara 2/95, “وَلَنْ يَتَمَنَّوهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ” “Fakat kendi elleriyle önceden yaptıkları işler yüzünden ölümü hiçbir zaman temenni edemezler. Allah, o zalimleri hakkıyla bilendir.”

⁸⁵ Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 3/236, prğ. 415; Girîdî, *Rü'yetullaha Dair Risâle*, 80.

⁸⁶ Girîdî, *Rü'yetullaha Dair Risâle*, 79-80.

Girîdî, *Rû'yetullaha Dair Risâle* 'sinde sayfa elli dokuzdan (59) seksen ikiye (82) kadar aynı şekilde nakletmiştir. Aynı konular Cürcânî'nin *Şerhu'l-Mevâkıf* 'ında da sayfa iki yüz otuz sekize (238) kadar olan bölümleri kapsamıştır.

Sonuç

Girîdî'nin söz konusu risâlesi ve kelâma dair diğer eserlerinden yola çıkarak şunu söylemek mümkündür: Girîdî, Hanefî ve Mâtürîdî mezhebine mensup biri olmasına rağmen kelâma dair yazmış olduğu eserlerinde Mâtürîdî kaynaklarla beraber Eş'ârî kaynaklardan da çokça istifade etmiştir. En çok yararlandığı eserler; Mâtürîdî, Ebû'l-Muîn en-Nesefî, Eş'ârî, Bâkillânî, Gazzâlî, Cüveynî, Teftâzânî, Sâbunî ve Cürcânî gibi müelliflerin eserleridir. Osmanlı hükümdarlarının Hanefî-Mâtürîdî olmalarına rağmen medreselerde Eş'ârî ekolüne mensup âlimlerin eserlerinin okutulması ve böyle bir teâmülün etkisi ile bu hususun gerçekleştiği kanaatindeyiz. Girîdî bu risalesini Yeni İlm-i Kelâm döneminde yazmış olmasına rağmen daha çok geleneğe bağlı olarak yazdığını söyleyebiliriz. Ayrıca yazmış olduğu eserde "rû'yetullah" konusunu Mu'tezile'nin muhalefeti üzerinden ispatlamaya çalıştığını tespit etmekteyiz. Risalesinde daha önce tercümesini yaptığı *Şerhu'l-Akâid* 'ten rû'yetullah bölümünü ayrı bir risâle şeklinde ve Cürcânî'nin *Şerhu'l-Mevâkıf* 'ının metodunu bazı farklılıklarla birebir takip ederek yazdığını söylemek mümkündür. Öncelikle Mu'tezile'nin itiraz ettiği hususları zikrederek bunları sırasıyla aklî ve naklî deliller şeklinde sırayla cevapladığını görmekteyiz.

Takep etmiş olduğu bu metotlardan yola çıkarak şunu söyleyebiliriz: Girîdî bulunduğu dönem itibariyle Yeni İlm-i Kelâm düşüncesinin dillendirildiği ve bu düşünce üzerine eserlerin yazılmaya başladığı bir dönemde yaşamıştır. Girîdî burada kanaatimizce Ehl-i Sünnet kelâm anlayışının korunması ve bu gelenek üzere devam edilmesi şeklinde bir bağlılıkla risâlesini yazmayı sürdürmüştür. 19.y.y. Osmanlı dönemine baktığımız zaman şerh ve hâşiye geleneğinin bir devamı olarak klasik dini eserlerin Türkçeye tercüme edildiği bir dönemdir. Girîdî de aynı şekilde yazmış olduğu eserlerle bir taraftan klasik Ehl-i Sünnet anlayışını devam ettirmiş, aynı zamanda eserlerini birçok Eş'ârî ve Mâtürîdî kaynaklardan istifade ederek Türkçe yazmıştır. Müellifin aslında döneminin çok yönlü düşünce ve aidiyet buhranı içerisinde yazdığı eserlerle Ehl-i Sünnet İslâm düşünce geleneğini sürdürme ve güncelleme çabası içerisinde olduğunu ve toplumu uyarmayı hedeflediğini söylemek mümkündür. Girîdî, II. Abdülhamit döneminin çok yönlü bir Osmanlı aydını olarak şair, yazar, hattat, fakih ve diğer İslâmî ilimler konusunda söz sahibi bir devlet adamı vasfına sahip bir kişilik olarak temayüz etmiştir.

Kaynakça | References

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-Şahîh*. nşr. Mustafa Dib el-Buğâ. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993.
- Cansız, Hasan. *Rû'yetullah Meselesi Çerçevesinde Kelâm-Bilim İlişkisi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Şerhu'l-Mevâkıf*, çev. Ömer Türker, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn. *Kitabü'l İrşâd ilâ kavâtü'l-edille fî usûli'l-İ'tikâd*. Thk. Esad Temîm, Beyrut: yy. 1996.
- Çağrıçı, Mustafa. "Sirâceddîn el-Urmevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2009, 37: 262-264.
- Çakmak, Abdullah. *Giritli Sırrı Paşa'nın Kelâmî Görüşleri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Demir, Osman. "Kelâm-Bilim İlişkisi: Rû'yetullah Metinlerinde Optik", *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (Özel sayı), 107-120. (2019): 107-120.
- Ebu Hanîfe, Numan b. Sâbit. *Fıkhu'l-ekber*. İstanbul: Şamil Yayınevi, 2016.
- el-Eş'arî, Ebû'l-Hasen. *el-İbâne an usûli'd-diyâne*. Beyrut: Dâru İbn Zeydûn, ty.
- Girîdî, Sırrı. *Rû'yetullah'a Dair Risâle*. Rusçuk: Muhammed Şevket Bey Kütüphanesi, 1293/1875.
- Işık, Harun- Serdar, Murat. *Sistemâtik Kelâm I*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017.
- Karaçavuş, Ahmet. *Mektûbât-ı Sırrı Paşa*. Trabzon: Serander Yayınevi, 2011.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. haz. Hayrettin Karaman-Ali Özek- İbrahim Kâfi Dönmez-Mustafa Çağrıçı-Sadrettin Gümüş-Ali Turgut. Ankara: TDV Yayınları, 2015.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbu't-Tevhîd*. trc. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İSAM Yayınları, 2003.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. El-Haccâc. *el-Câmi'u's-Şahîh*. Nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. İstanbul: Mektebetü'l-İslâmiyye, t.y.
- Nesefî, Ebû'l-Muîn. *Tebstratü'l-Edille*. Tenkidli Neşir Hüeyin Atay. Ankara: DİB Yayınları, 2004.
- Pezdevî, Ebû'l-Yüsr. *Ehl-i Sünnet Akaidi*, trc. Şerafettin Gölcük. İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1998.

Râzî, Fahreddin. *Tefsîrû Fahri'r-Râzî*. Beyrut: Darü'l-Fikr, 1990.

Sebzevârî, Mevlâna Kemaleddin Hüseyin b. Ali-i Beyhaki. Kur'an-ı Kerim ve meali. Trc. İsmail Ferruh Efendi. Sdl. Süleyman Fahir. İstanbul: Bütün Kitabevi, 1959.

Yeşilyurt, Temel, "Rû'yetullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2008, 35: 311-314.

Yurdağür, Metin. *Maverâünnehir'den Osmanlı Coğrafyasına Ünlü Türk Kelâmcıları*. İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 2017.